

Nyáry Szabó László

COPD – magyarul *kehesség*, avagy hogyan lett a *keh* szavunk *céópédévé*?

„Nyomorult az a nemzet,
amely tudományt csak idegen kútfőből meríthet.”
Apáczai Csere János

Nyomorúságos és angomán az idegen betűszók használata olyan dolgokra, melyeknek ősidőktől fogva léteznek magyar neve. Ilyen ősi szavunk például a *kehesség*, amely helyett ma – másokat majmolva – magunkra erőltetjük a semmivel sem tudományosabb, ellenben (anya)nyelvidegen betűszót, a COPD-t, azaz – ahogyan ejtik – a *céópédét*. Talán nem mindenki tudja, mit is jelent e nemzetközi betűszó: Chronic Obstructive Pulmonary Disease, azaz Idült (Lég)(el)záró Tüdő Betegség. Tehát magyarba ültetve akár ILTB vagy IETB alakokkal is helyettesíthetnénk. *Hintázó hurutként* a már félig magyar KALB, a „Kronikus Aspecifikus Légúti Betegség” változatot is mondhatnánk, de minek tennénk? Ott van nekünk a régi magyar szavunk! Nem lehetünk szellemileg annyira kilúgozottak, sem annyira gerinctelenek, hogy korokon átívelő, elemi magyar szavainkat eldobjuk az idegenekért. Magyar orvosi nyelvünk több méltóságot érdemel. Önálló orvosi nyelvünknek nagy múltja meg jövője van! Csak ragszkodnunk kellene szókincsörökségünkhöz.

E betegség, kórkép vagy inkább tünetkör (szüindroma/σύνδρομα) elnevezése azért sem mellékes, mert már ma is a 4. leggyakoribb halálok a nyugati világban, de egy évtizeden belül fölküzd magát a dobogóra is (a WHO jelentése szerint). A „jól fejlett” Amerikában már ma is dobogós.

A COPD BETEGSÉGNÉV ELŐZMÉNYEI A közép- és kora újkori orvosi nyelvben még nem *bronchitist* emlegetnek, egészen a 18. századig, vagyis még az újkorban is – mai szakfűlnek szokatlanul – a *bronchus* és a *catarrhus* volt a *hörghurut* és – annak idült változata – a *kehesség* legerterjedtebb megjelölése (deák terminusa). E betegségkört bő háromszáz éve igekeznek Európa orvosai leírni az *emphysema* és a *bronchitis chronica* bizonytalan „vegyesházasságaként” vagy éppen „fattyaként”. A svájci Bonet (1679), majd a talján Giovanni Morgagni (1769) után a szkót Matthew Baillie (1789) értekezett e tünetkőrrel a „rongytüdő” (szerző) avagy tüdőátulat

(emphysema) szemszögéből. Charles Badham, londoni orvos, a *bronchitis* névadója (1814-ben) mint nyomorító kór-képet írta le az idült bronchitist és bronchiolitist. A *bronchitis chronica* kifejezés 1808-tól vált megszokottá, majd általánossá. A (francia)breton René Laënnec – a sztethoszkop, a később általánossá, sőt orvosjelképpé vált phonendoszkop ősenek fölталálója – írta le először (1821-ben) a *keh(esség)et* orvosilag az *emphysema* és a *bronchitis chronica* társításaként (Laënnec 1819; Rougin 2006). 1846-ban a (dzsordí) angol John Hutchinson fölталálta a légzimércét (szerző.), a *spirométert*. Így már megnyílt a kapu e homályos határvonalú betegség biztosabb kórismezéséhez. Azután a francia Robert Tiffeneau és Pinelli (1947-ben) a vitákapacitás időzített mérésével még tisztábbá tette e borús, kóros képet (Tiffeneau 1947, Ziment 1991).

Számtalan betűszó bukkant föl a névötlelelésben a 20. század közepének máig nem múltó divatjaként. Veszendő betűszók alapjaiul szolgáltak e szabatosabb körnevezetek is:

Chronic Airflow Obstruction – CAO,
Chronic Obstructive Bronchopulmonary Disease – COBD,
Chronic Obstructive Lung Disease – COLD,
Diffuse Obstructive Pulmonary Syndrome – DOPS és
Nonspecific Chronic Pulmonary Disease – NCPH.

Sok-sok ígéreatesebb nevezéktani előzmény – mint például a COLD – után éppen fél évszázada bukkant föl a COPD elnevezés. Döbbenetes, hogy nem is tudjuk bizonyosan, kitől is származik. Mai tudásunk szerint dr. William Briscoe használta először a 9. Aspen Emphysema Konferencián 1965-ben. A londoni születésű tüdőgyógyász – az észelszívás anti-Golf-áramában – 1951-ben Amerikába vándorolt ki, ahol a Pennsylvaniai Egyetemen, majd a Columbia Egyetemen tanított, később a New York Hospital – Cornell Medical Center Tüdőosztályának vezetőjeként dolgozott az idült hörghurut (*bronchitis chronica*) és a rongytüdő (*emphysema*) szakértőjeként.

KEH, KEHESSÉG A kényszeredett betűszó, a COPD fél évszázados múltjával szemben él a *keh* vagy modorosab-

ban a *kehesség* – írott formában is – fél évezredes, jól beágyazott magyar hagyománya. Mitől is lehetne hitelesebb magyar anyanyelvhasználatunkban saját összavunknál a – nem is éppen jól sikerült névújítás? Eljön az idő, és ez a betűszó is elavulttá válik. Talán már el is jött! Ahogyan – rövid virágzás után – számtalan hasonlatosan divatos betűszó (*PRIND*, *GORD*) is elenyészett már az elmúlt félszázad zűrös szóforgatagában. A magunk vén *kehe* túlél(het)i még a *COPD*-t.

A *keh* szavunk ‘légszomjjal és köhögéssel járó betegség’ jelentésben már 1550-től írott alakban is adatolható; *kehes* képzett alakja pedig ‘légszomjjal és köhögéssel járó betegségben szenvedő’ jelentéssel már 1533-tól (TESz.).

E kórkép hajdani gyakoriságához bizonyára hozzájárultak a középkori füstös konyhák is, mint a társadalmi érintkezés legtermészetesebb fedett helyei is. A „nyugati házfajta” ráadásul sokáig egy légtérű volt. A Pannónia – azaz Dunántúl – területén általános „füstsház”-ból az ajtón távozott a füst egészen az Alföld felől terjedő szabadkémény XIX. századi megjelenéséig (Bárth 1982). A ház lelke és legmelegebb helye úszott a füstben, már a dohányzás föltalálása előtt is. Így hát a szarmaták óta nálunk táborozó (tüdő)gümőkór, a *Morbus Sarmaticus* (Szabó é. n. b) – tévesen bennünket gyalázó névén „*Morbus Hungaricus*” – terjedésével a *keh* (kór)képe is gomolygóbb és homályosabb lett...

Máriássy János orvoságos könyve az 1600-as évek elején is *keh* alakban említi e betegséget és *kehesz* alakban a benne-töle szenvedőt (Máriássy 1614–1635); Révay István könyvében 1662-ben e kórság *kéh*, meg *köh* alakban is előfordul, míg a beteg (ló) *köhes*, de még *kihés* alakban is fölbukkan (Révay 1662).

Beckereki Váradi Szabó György a Medicusi és borbélyi mesterségben 1700 táján, a veres virágú mályvarózsát ajánlja

I. ábra: Théobald Chartran: René Laënnec sztethoszkoppal vizsgál hallgatói előtt a Necker Kórházban, Párizsban.

borban főzve – a fogalomként már megszilárdult – *keh* orvoslására (Beckereki Váradi Szabó 1698–1703; Hoffmann 1989). Ahogyan a *bogár* szavunkról is el lehetett döntení – Bugát Pál nagy szóteremtése, a *rovar* nyomán –, mely jelentéskörben éljen tovább tudományosan, úgy a *keh(esség)et* is lehet tudományos névként használni. A *bogár* Biharban azonban ma is jelenti még a ‘méh’-et is (sőt a Sárreten főleg azt!), míg a tudányosságban jelentése – a *rovar* föltalálása óta – a kemény szárnyfedelűekre korlátozódott. Bár Biharban, a Sárreten – tudány ide, vagy oda – a méhészek máig is megrögzötten „bogaraznak” (Dr. Szabó é. n. a, b).

Jelenthet hát ekként a *keh* is tudányosan egy kicsit mást – akár a nem gümőkóros vagy éppen az idült köhögést meg légszomjat, – ha ezt a tüdőgyógyászok is így látják.

A *kehesség* – a magyar *COPD* – mára többnyire már csak tájnyelvi elemként maradt fönn, leginkább lóra mondva (Tótfalusi 2001). De magam is hallottam még betegemet – asszony a férjét – *kehesnek* említeni, a nem is olyan „sötét” Biharban, a Sárret Sás falujában (Mezősas) a Peselő patak partján jó két évtizeddel ezelőtt. (Dr. Szabó é. n. a). (Sokat tanulhat a figyelmes és (meg)értő orvos a betegetől is, az bizonyos!)

A *kehes* – idegenkedőn *COPD*-s – beteg rendre köhékel, azaz *kehékel*. Hajlamos a hurutosodásra, abban súlyosabb tünetektől szenved, és nehezebben gyógyul. A légszomj meg a zihálás testi (meg)terhelésre, bármi erőfeszítésre fokozódik. Ezt a magyar népi megfigyelés mind jól tudja. Nevén is nevezi. Sőt a tüneteit is rendkívül gazdag árnyalatokban jellemzi.

A csaknem hatvan éve (1957-ben) mögjelönt *Szegedi* szótárban Bálint Sándor is jegyzi *kehös* (‘kehességben szenvedő’), vagy éppen még a kór föl-föllángolását is jelentő *kehösködik* (‘kehőségben betegösködik’) alakokban is. Sőt még rövid, ősi *keh* tövében is mögörizte egy kortárs, 20. századi adatközlőtől: „*Lappang ebbe a lóba a keh.*” Sőt: „*Mögállította a kupac a kehöt...*” Nem keverendő e betegség persze magával a köhögéssel, hiszen az szegedi tájnyelvünkben csakis *köh*-tővel szerepöl: *köhent*, vagy *köhént*, *köhög*, sőt *köhög-pöhög* (ha nehezen lélegezve köhög az angolkodón „pink puffer” beteg). Korábban a *köhécsöl* ritkább *kohácsol* alakjában is élt, sőt Dugonics András mög még egyenősen *köhéncsöl* alakban is említette a „Cserei”-ben (1808-ban). De alsóbb-felsőbb légutainkra még szólásmondás is akad a köhögésről Szögedön: „*A szögénységöt, mög a köhögést nem löhet étitköni.*” (Bálint 1957)

Egy sokkal ifjabb dunántúli tájszótárunkban, a *Koppány menti* tájszótárban a tősgyökeres Szabó József professzor meg *kehés* alakban emlegeti a *COPD*-s beteget. E vidéken azonban még a köhögő betegséget is *kehe* néven ismerik, ahol az ilyen beteg nem is annyira köhög, hanem inkább *kehüll* meg *kehüdöz*, vagy éppen *kehicsüll* (‘köhécsel’). Aki meg csak *köhint*, az is inkább *kehint*. De azt is mondják

a Koppány (patak) vidékén, hogy: „A kehes ló nem ér egy biciglit!” (Szabó–Sz. Bozóki 2000).

Tájszótárainkon túl a kihaló népnyelv öregjei máig természetességgel köhögik a *kehességet* szerzte e Kárpát-Hazában. Fölösleges hát az idegen szavakkal a *nemzetköziség* pajzsa mögé rejtőznünk a tisztas magyar nyelvhasználat felelőssége előtt –, különösképp, ha még mindig itt él velünk népünk izes anyanyelvi leleménye.

Ahogy Bósz Péter professzor úr, a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat alapítója mondta: „A nyelvhasználat a nyelv lélegzése”. Eleget túrtük már idegen nyelvek fojtogató divatját! Ne csak hehegjünk, meg köhögjünk, lélegezzünk is végre magyarul!

IRODALOM

Bálint Sándor 1957. *Szegedi szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 709, 823.

Bárh János 1982. *Magyar népi építéset*. Budapest: Móra Könyvkiadó.

Beckereki Váradi Szabó György 1698–1703. *Medicus és borbélyi mesterség*. In: Hoffmann 1989. 341–434.

Dugonics András 1808. *Cserei*. Szeged.

Máriássy János 1614–1635. Egnéhány rendbeli lóorvosságok és más orvosságok. Hoffmann 1989. 53–75.

Hoffmann Gizella (szerk.) 1989. *Medicus és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek. Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Szeged: József Attila Tudományegyetem.

Révay István 1662. Próbáló bizonyos orvosságok (1666); Pekler György másolatában (1693). Hoffmann 1989. 267–294.

Szabó József – Sz. Bozóki Margit 2000. *Koppány menti tájszótár*. Szekszárd: 11, 127.

Dr. Szabó László (é. n. a): Bihar-Sási tájszójegyzék (kézirat)

Dr. Szabó László (é. n. b): Szabó-szótár (digitális kézirat)

TESz. = Benkő Lóránd (főszerk.) (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó. 425. oldal

Tótfalusi István 2001. *Magyar Szótörténeti Szótár*. Budapest: Anno Kiadó.

Laënnec Rene Theophile Hyacinthe 1819. *De l'Auscultation Médiante ou Traité du Diagnostic des Maladies des Poumons et du Coeur*. Paris: Brosnon & Chaudé.

Roguin, Ariel 2006. Rene Theophile Hyacinthe Laënnec (1781–1826): The man behind the stethoscope. *Clinical Medicine & Research*. IV/3: 230–5.

Petty, Thomas L. 2006. The history of COPD – *International Journal of COPD* I/1: 3–14.

Ziment, Irwin 1991. History of the Treatment of Chronic Bronchitis. *Respiration* 58/1: 37–42.

FORRÁSOK A VILÁGHÁLÓN

Ananya Mandal, MD 2016. History of Chronic Obstructive Pulmonary Disease (<http://www.news-medical.net/health/History-of-Chronic-Obstructive-Pulmonary-Disease.aspxFeb> 16) (Letöltés: 2016. május 25.)

DR. WILLIAM A. BRISCOE; *The New York Times* (publ. December 22, 1985) (<http://www.nytimes.com/1985/12/22/nyregion/dr-william-a-briscoe.html>) (Letöltés: 2016. május 25.)

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Már kiéhezten vártam az ilyen MONY-beli cikkekre! Igen, az ilyen eszmefuttatások szellemi táplálékot jelentek. Nyáry Szabó László gondolataival több szempontból is egyetérttek.

1. Tiltakozik a mindent elárasztó angol kifejezések ellen. Félti a magyar orvosi nyelvet.

Anyanyelvünkben számtalan helyen éktelenkednek a magyar szavakat kiszorító, eltaposó angol kifejezések. Nemcsak cikkekben, hanem az utcán is.

Nem az angol nyelv ellen tiltakozik, annak megvan a jó helye a nemzetközi kapcsolatokban, az angol nyelvű közleményekben, előadásokban.

2. Tiltakozik – a COPD ürügyén – az egyre gyakoribb, angol eredetű betűszók ellen. Manapság a szakcikkek olvasásakor szinte külön szótárt kell használnunk, hogy lefordíthassuk a betűszókat magyarra, érthetőre. A COPD tolatkvó terjedése ellen a *kehességet* hívja segítségül.

De jó volna, ha ilyen egyszerűen lecserelehetnénk a COPD-t *kehességre*! A legnemesebb szándék is elhal, ha az illetékesek nem állnak ki mellette. Mit szólnak a tudógyógyászok? Aki COPD-s, az *keheg, köhög, kehüdöz*, de aki *keheg, köhög, kehüdöz*, az nem mindig COPD-s. Nem tudom elképzelni, hogy a családorvos valakit *kehesség* miatt vesz betegálmányba. Talán a betege is tiltakozna: „Nem vagyok én ló!” Sok évtizeddel ezelőtt a környezetemben valóban csak lóbetegség volt a *kehesség*. Ma a *kehes* meg a csaknem szinonimájának tekinthető *göthös* a köznyelvben (*Kehe vagyok! Göthös vagyok!*) többnyire köhögéssel együtt járó betegségeket jelent, nem kimondottan COPD-t. Vajon mit ért a versében Tarbay Ede *kehesség* alatt?

„Kehe vagyok, mint szőlőfürt a tőkén,
ha elfeledték szüretkor metszeni...”

Amivel nem értek egyet: néhány szó (sztethoszkop, phonendoszkop, szümdroma). Ezek írásmódjában már megállapodtunk, nem lépnék vissza. A szándékosan szögedies szavait meghagynám, beleillenek ebbe a cikkbe.

A cikk megjelentetését nagyon jó gondolatnak tartom. Olvasói bizonyára megértik a lényegét: Beszéljünk magyarul!

Jászberényi Miklós

A legfontosabb törekvés a cikkedben, nagyon helyesen és világosan átérződik. Ez pedig a COPD kifejezés eltüntetése. Ehhez ugyanakkor magyar megfelelőt kell találni. Kérdés van-e?

Sajnos, mint mindannyiszor a népnyelv csak egy gyűjtőszót kínál az idült sorvasztó tüdőbetegségeire. Ez persze mind állatra (ló), mind emberre vonatkozik. Természetét tekintve lehet elzáródásos és szűküléses. Állatnál például egyértelműen inkább szűküléses, szervi porbelégzési alapon kifejlődő túlérzékenységi pneumonitis. Embernél lehet fertőző (maga a tüdőcsúcshurut is) vagy porbelégzéses, tehát szűkülés.

Azt kell tehát világossá tenni, hogy szakmailag nem tud indokolttá tenni a jelentés leszűkítését. Ugyanis ez Prokrusztész-ág lenne.

A tüdőgyógyászatban nyelvészetileg a COPD elnevezéssel van az egyik legnagyobb gond. Ezt kell orvosolni, még annak árán is, hogy önkényesen szűkítjük a *kehesség* jelentésmezejét.

Nem az a kérdés ugyanis, hogy *kehesség* csak a COPD lehet-e. Természetes, hogy nem. De alkalmas-e ennek a lassan, légúti tünetek révén megnyomorító, sorvasztó tünetcsoportnak a leírására? Igen! Tökéletesen. És ez a cél. A többi részedről csak feldobott labda kötözködésre.

Nem becsülöm le a népnyelvet.

Amely mindenkit zavar, szerintem ez a COPD, amivel tudatlanok fel akarnak vágni és távolságot tartani. – Ez bőven lehet *kehesség*. Ha hangsúlyozod, hogy jól tudod: A *kehesség* eredeti jelentése nem teljesen feleltethető meg a COPD-nek, de magyartására kiválóan (ha nem egyedül!) alkalmas. Mindenképp jobb, mint több más száz elfogadott (*zongora*, *rovar*).

Losonczy György

Érdekes és megfontolásra érdemes dr. Nyáry Szabó László fejtegetése arról, hogy az idült elzáródásos tüdőbetegség (*Chronic Obstructive Pulmonary Disease – COPD*) a magyar orvosi nyelvben *kehességként* is említhető lehetne. Egyetértek a törekvéssel, hogy minél inkább magyar szavakat használjon az orvosi szaknyelv. A *kehesség* sok száz éves fogalma pedig – ahogy az írásban olvasható – esetleg lefedi azt, amelyet manapság a COPD betűszóval említünk. Első olvasatra a *kehesség* bizonyos tréfás tartalmat, illetve állatgyógyászati vonatkozásokat jelenít meg (Magyar Értelmező Szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972). Ez azonban nem feltétlen volna akadály a embergyógyászati elterjedésnek.

A COPD betűszó beleivódott a tüdőgyógyászati nevezéktanba. Bár viszonylag új keletű betegségnév, ahogy dr. Nyáry Szabó László erre utal is. A tüdőgyógyászat hosszú évtizedekig a tuberculosissal foglalkozott, a *Mycobacterium tuberculosis* okozta fertőző tüdőbetegséget *specifikus tüdőbetegségnek* hívták. A 60-as években óriási mértékben csökkent a specifikus tüdőbetegek száma világszerte, robbanásszerűen megnőtt viszont az idült elzáródásos légúti betegségek száma. A cigaretta a 40-es években vált tömegesen elérhetővé, ezért jelent meg az új tömeges betegség 20 évvel később, a 60-as években. Hívták ezt a kórképet *krónikus*

specifikus légúti betegségnek (KALB) is, utalva arra, hogy egyrészt nem TBC-ről van szó, másrészt a kórkép döntő eleme a légúti eldugulás. Az északi féltekén dohányfüst belégzése képezi a COPD fő kóroki tényezőjét. A 3. világban is gyakori, de ott a sárkunyhókban folyamatosan égő tűz füstje vezet tömeges megjelenéséhez. A COPD kórfolyamatáról és állandóan megújuló kezelési lehetőségeiről könyvtárnyi tudás gyűlt össze. A betegség pontatlannak tűnő nevében nem az elégtelen tudományos ismeret, hanem ellenkezőleg, az immáron sok évtizedes kutatás eredményei tükröződnek. A tüdőgyógyászatban belül az alsó légúti elzáródással járó kórképek (COPD, asthma bronchiale, bronchiolitis, cisztikus fibrosis stb.) külön tankönyvfejezetet képeznek, e kórképek elkülönítő kórisméje nem egyszerű, de mindennapi feladat.

Vajon a Nyáry Szabó doktor által a *kehességről* gazdagon összegyűjtött orvostörténeti adalékok milyen tüdőbetegekre vonatkoztathatók? COPD-s betegekre? Nem valószínű, mert a korai svájci, olasz, francia és brit szerzők által *kehességnek* nevezett kórkép(ek) aligha kapcsolódhattak a rendszeres cigarettázáshoz, vagy a száraz, égő trágya füstjének évtizedeken keresztül belégzéséhez. (A pipázásról és a szivarozásról nem tudjuk biztosan, hogy COPD-t váltanának ki úgy, mint a cigarettázás.) Sokkal valószínűbb, hogy emberben (de igavonó állatokban pedig bizonyosan) légúti fertőzés (például gümőkór, visszatérő virális vagy egyéb bakteriális fertőzések) okozhatták a *kehességet*. A tehát minden bizonnyal légúti fertőzésekkel kapcsolatos kór állapot lehetett a régi időkben. A COPD viszont nem fertőző betegség. (Más kérdés, hogy heveny fellángolást gyakran légúti felülfertőzés váltja ki.)

Magyar László András

Elolvastam dr. Nyáry Szabó László cikkét a *kehességről*. Szerintem minden idegen szakkifejezés, különösen pedig idegen betűszó felváltása (hagyományos, és nem erőltetett) magyar szóval helyes igyekezet. Kérdés persze, hányan veszik át, és hányan fogadják el az egyre amerikai-angolosabb szakirodalomban az efféle szóújítást? A *Magyar Orvosi Nyelvnek* azonban részint az a feladata, hogy az ilyen törekvéseknek teret adjon, vagyis a cikk közlését én mindenképpen javaslom.

Néhány megjegyzésem azonban lenne.

Egyrészt a közép- és kora újkori orvosi nyelvben még nem *bronchitist* emlegetnek, hanem *bronchust* vagy még pontosabban (ha 'kehességről' van szó) *catarrhust*. A XII–XIII. századi diétetikai tanácsadó, a *Regimen Salernitanum* egyik hexameterpárja szerint ugyanis

„Si fluat ad pectus dicatur rheuma catarrhus,
si ad fauces, bronchus, si ad nares, esto coryza”

vagyis

„Hogyha tüdődbe folyik nyákokod: neve benne 'catarrhus',
'bronchus' a torkodon, ám, ha az orrodra éri: 'coryza.'”

Másfelől szeretném felhívni a szerző figyelmét a Hoffmann Gizella által szerkesztett *Medicusai és borbélyi mesterség* (Bp., MTA, 1989) című, XVI–XVII. századi orvosi és állatorvosi szövegeket tartalmazó szöveggyűjteményre, ahol a *keh* és a *kehesség* szó vagy harmincszor fordul elő, gyakran más és más értelemben, embernél, állatnál egyaránt, vagyis „eredeti” jelentésének pontos meghatározása igen nehéz. (Ez persze nem jelenti azt, hogy ma ne lehetne e jelentéseket szűkíteni.)

Harmadrészt én a cikk szövegében kerülném az olyan nyelvi inycenségeket, mint a kókány, szkót, a „mög még egyenössen.... említötte”.

Negyedrész a sztetoszkópot helyesebb lenne így írni, hiszen meglehetősen elterjedt a használata, vagyis nem kéne az akadémiai görög betű szerinti átírás szabályait erre a köznyelvi-vé vált szóra is alkalmazni. És hát a sztetoszkóp, mint tudjuk, nem azonos a fonendoszkóppal.

Szóval ezt a néhány meggondolnivalót találtam. Egyébként a cikk javaslatával és megállapításaival egyetértek.

Szabó T. Attila

Azt hiszem, ez az írás jó alkalom volna egy új *MONY-rovat* indítására, mondjuk például „Digitálisnyelv: új/j/ítások” (sic!) címmel. A rovatba azok az újonnan terjedő nemzetközi orvosi szakszavak kerülhetnének, melyek évezredek magyar szavakkal is kifejezhetők. Ez azonban elképzelhetetlen a régi szó (a régi nyelvben többnyire orvosilag pontatlan fogalomi kereteinek) új tartalommal való pontos kitöltése nélkül.

A cikkben idézett *keh*, *kehes*, *kehesség* akár az „*orvosnyelvészet*” (*medicolongvistica hic loco!*) állatorvosi lova is lehetne – hogy „*facsarintsunk*” még a témán. Tény az, hogy az első magyar orvosi nagymonográfiában, Váradi Lencsés György *Egész orvosságról való könyvben, azaz Ars medica* című kéziratában nincs rá adat (Szabó–Bíró 2000, 2016). Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárban* is csak lóra vonatkoztatva fordul elő (Szabó T. szerk.):

KEH: keh 1. emfizem pulmonar (la cai), tignafes; Dampf. 1639: (A lovat) en Oruoslam megh, s az keh, igen foitogattia vala, megh en tekevek (!) a ó hajtat az zabolajara s fel köttem az szajat: s ugi hajtam el [Mv; MvLt 291. 185a. — aElírás tekerek h.?). 1654/1696: igen el hala méne-sem sok esztendőben keh miatt [Medgyes; BálLt 46]. 1683: adattam gondviselese ala Másod rendbeli hat fekete farkú s Serenyü Fakó lovakat, Mellyek között is edgik . ugi tán-torog Szenan leteben keh is ismerszet benne [UtI]. 1812: ezen Lo erőssen köhög, es ugi látzik, hogy a' kejure (!) nagy hajlandósága van [DLt 645 nyomt. kl]. 1842: 2l Ló gyenge . egyéb aránt is a' Kehe follytogatta [Dés; DLt 564]. 1843: az égyik Csikóm a Kehe mihán ugi meg romlot, hogy az Isten tudója mikor lesz ki epülendősége [Bözödújfalú U; Pf Kovács Sándor lev.]. Szk: folyó ~. XVIII. sz. eleje: Az melly lovat ä follyó keh háborgat kigyó fü gyükérel valo

praxissal kell elejt venni de ha ä torkan gyült egybe, ó há-jat tyukmony fejérel, eczettel, foghagymával egybe kell keverni, gyengén meg kel melegíteni kétt tyúk tojás hajba kel önteni a lovat vagy hanyotta kel döjteni, vagy fel kell kötni az orrát s béllé kel az orrába tölneni, az orvosságoth mind ä kett orra lyukába, egy egy tyúk tojás hajjal, ä tyúk tojás hajatis bele kel az orrába rontani, vgy kel mind ad-dig tartani még le nyeli [JHb 17/10 ló tartási ut.]. 1722: az Komanai Gyermek lovakkalis szaporniczások .., de én inkább csak foljo keh(ne)k gondolom [KJ. Rétyi Pé- ter lev. Fog-ból] * száraz ~. 1824: Egy barna pej mintegy 10 Esztendő Kanta .. mintegy tizenkét markos száraz kehebe vagon [DLt 164 nyomt. kl]. 2. kehes váladék; secretie/mucozitate (la cal emfizimatos); dämpfiger Ausfluß. 1763: (A) Kanczának az egjik órán igen erősen foj a kehe [Kóród KK; Ks CII. 18 Szarka József tt lev.].

KEHES: 1632: egy roz hituan gjernek lo igen kehes [Fog.; UF 1, 177]. 1639: igen kehes vala az lo [Mv; MvLt 291. 185a]. 1682: Sescsori István Ngtok Etekfogojk hozot Hbesfalvarol tizen egi fakó Lovakat .. kik közül kettő Inpokos, harmadik kehes [Görgény MT; UtI]. 1686: Máramarosi Kamara haztol. behajtott Ménes Szam • Mén lovak. Egj holdos kehes sárga kiseddlő 1. Egj kék szürke kehes béna Török lo 2. Egj vén Tiszta fejer kehes béna ros z menlo [UtI]. 1687: Szürke kehes gyermek lo nro 1 [Bucsum F; MvRKLev.]. 1767: az köze- !ebb Mult Télen két Nyomorék Kanta itt Korodon meg döglött, mellynek égyike Erős kehes, a' másika el Nyomorodott Ször-férges volt [Kóród KK; Ks 19. I. 8]. 1774: Simon Mihály adott ell egy Meczetlen Mag Lovat, mintegy 13. esztendő kehes volt [Vécke U; LLt Vall. 202]. 1798: A Hámból ki mustrált kehes Luczi kanc á t pénzen el adtam [H; Ks 108 Vegyes ir. 47]. 1822: Egy szeg sárga kiti erőssen kehes .. kanta [DLt 163 nyomt. kl]. — L. még ÁrÉ 139; HSzj almás-sötétszürke al.; RSzF 280. kehesedik kehet kap; a se imbolnávi de emfizem pulmonar/tignafes; Dampf bekommen. 1790: a' Vén Kancák közzül. Egyik Kakas nevü Mag ló kehesedni kezdett [Sztrézakercsesora F; TL. Vessényi Dáni-el jó- S2ágig. gr. Teleki Józsefhez]. keheség emfizem pulmonar (la cal), tignafes; Dämpfigkeit. 1630: Azt az Philep Pal louat lata(m) enis hogj jo kancza lo vala, enis jarta(m) raita videkben, de en ^em santasagot sem kehesegget nem latta(m) [Mv; MvLt 290. 217a].

Az *Erdélyi Magyar Elektronikus Szótörténeti Tárban* előbukkanó két példamondat szintén csak lovakra vonatkozik:

„A szapornyczát és Szaraz kehet mások meg nem gyógyítháttak hanem csak a fen meg irt Divisorok” (JHb 17/10 ló tartási ut. – Ha az ebek felfalják a állatot) Szabó i.m. 4: 783;

„a Száraz kehes lónak jo sokaig vehetni hasznát, csak tartsd Szalmával, s jó bőven abrakkal, kiváltképpen

ha az Abrak Árpa vagy ros lészen, a gyenge fű hegyre mindgyart ki kel tisztulni csapni” (JHb 17/10 lótarási instr.) Szabó i.m. 4: 743.

Ez a magyar szó tehát állatgyógyászati értelemben évszázadok óta „foglalt”, de a köhög-keheg okán megfelelő (és alighanem még kidolgozatlan) fogalmi újraértelmezés, „hivatalosítás” után talán alkalmassá tehető az emberi orvoslásban való használatra is.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.*

http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_06_02.pdf#page=100 ;

Szabó T. Attila 1990. *Erdélyi Magyar Elektronikus Szótörténeti Tár.* <http://emsz.db.iif.hu/>

Szabó /T./ Attila–Bíró Zsolt 2000, 2016. *Ars Medica Electronica: Váradi Lencsés György (1530–1593).* CD-ROM. BioTár Electronic, Gramma 3.1. & 3.2. MTA – EME – BDF – VE, Budapest/Kolozsvár/ Szombathely/Veszprém.

Bősze Péter

A molekulák, a gének, a mikrobák, a betegségek stb., továbbá a velük kapcsolatos fogalmak sokaságának nevei sokszavasak, következésképpen kifejezésük betűszókkal előnyös, mert használatukkal egyszerűbb és világosabb a fogalmazás. Ezek állandó fogalmak, így a betűszói megtanulása sem nehéz, és el is terjedtek a szakirodalomban. Lényeges, hogy a hazai és a nemzetközi irodalomban is az ilyen szakszavaknak ugyanazt a betűszói formáit használjuk, egységesen írjuk; egyébként átláthatatlan összevisszaság keletkezhet (STD ‘sexually transmitted disease’ és nem NÉTB ‘nemi érintkezéssel terjedő betegség’). Kivételt képeznek a köznyelvi, jövevényszóvá vált magyar szakkifejezések: a DNS (deoxiribonukleinsav) már közismert szakszó, ezért nem az angol (nemzetközi) változatát (‘deoxyribonucleic acid’, DNA) használjuk. Nehézséget okoz a betűszók halma; olyan gyakoriak, hogy még egy-egy szakterülethez tartozók is szinte átláthatatlanok, ennek ellenére nem nélkülözhetők az orvosi szakirodalomban. Ám, ha helyettesíthetők egyszerű megnevezéssel, az feltétlen szükséges.

A hazai irodalomban erre sok lehetőség kínálkozik, a dolgozatban szereplő *keh/kehesség* egy a sok közül. A szerző hangneméből kicsendül a magyar orvosi nyelv féltése, még akkor is, ha a közölt írás, már szelídített változat. Régi szavaink, szakszavaink kimeríthetetlen forrás az idegen nevek kiváltására, beleértve a betűszóval jelölt hosszú neveket is. Teljesen egyetértek a szerző törekvéseivel, magam is ezt teszem évtizedek óta. Többek között ezért hoztam létre a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratot. A törekvés, jóllehet elengedhetetlen, önmagában nem elég, a szakma nyitottsága, fogadókészsége nélkül pusztába kiáltott szó.

Sokszor elmondtam már, csak ismétélhetem, hogy a nyelvhasználat a nyelv lélegzése. Ha nem használjuk a magyar orvosi nyelvet az új megnevezésekkel együtt, elsorvad, és nincs magyar orvostudomány sem, hiszen a magyar orvos-

tudomány csakis magyar orvosi nyelven lehetséges. Óriási az értelmiség felelőssége, a példánkál maradvá: a tüdőgyógyászoké, hogy éljenek törzsökös szavaink felélesztésével. Vele születetten bizakodó vagyok, most is reménykedem.

Kiegészítés Szabó T. Attila hozzászólásához. Egyetértek a törekvéssel: törzsökös orvosi szavaink felélesztésével. Szabó T. Attila új rovat indítását javasolja, mondván:

„A rovatba azok az újonnan terjedő nemzetközi orvosi szakszavak kerülhetnének, melyek évezredes magyar szavakkal is kifejezhetők. Ez azonban elképzelhetetlen a régi szó (a régi nyelvben többnyire orvosi fogalom pontatlan fogalmi kereteinek) új tartalommal való pontos kitöltése nélkül.”

A feladat a szócsiszolás rovatban megvalósítható. Rendkívül izgalmas törekvés; nem új és nem is ördögtől való gondolat: nem egy betegségnevében élnek is ilyenek: *hagymáz (tifusz), torokgyík (diftéria)* stb. Sikeres csak akkor lesz, ha az orvostársadalom egésze felkarolja. Kérek is javaslatokat mindenkitől.

Kuna Ágnes

Nyáry Szabó László írásának két összekapcsolódó, mégis elkülöníthető rétege van: Az egyik a jelenből kiindulva mutatja be számos izgalmas példán keresztül azt, hogyan alakultak a nyelvhasználatban az idült, köhögéssel együtt járó betegség(ek), tünetegyüttesek megnevezései. A történeti felfejtés érdekes utat jelöl ki hasonló kutatások számára. Ugyanakkor érdemes figyelembe venni mindazt, amely a hozzászólásokban is tetten érhető. A korai betegségnevekre és -megnevezésekre ugyanis nagymértékben jellemző a többértelműség és a rokonértelműség (vö. Kuna 2014). Az tehát, hogy egy-egy megnevezés számtalan tünet által összekapcsolódó betegséget jelölhet (például *kanyaró* és *himlő* „összemosása” a tünetek hasonlósága miatt); továbbá egy betegségnek számos elnevezése lehet (az aranyér megnevezései: *aranyér, aranyos in, folyosó süly, füge-fekély, kijáró bél, nyilatkozás*). Mi is ennek az oka? Lényegében az, hogy a nyelv nem kész eszköz, amellyel aztán kalapálhatunk, hanem olyan „képződmény”, amely az ember egyéni-társas(kulturális) viszonyaiban és viszonyrendszerében működik. Tehát tetten érhető benne az EMBERI tényező, tapasztalat, gondolkodás, érzelm stb., továbbá kifejezhető vele, általa mindez, sőt változtatható is. Hogy ez mily mértékben tudatos, az az egyes koroktól és jelenségektől is függ. A középkor tapasztalati „diagnosztikáját” mutatja az, hogy a betegségnevek gyakran rokon-, illetve többértelműek (hasonlóan néz ki, hasonló a menete stb.).

Ezen a ponton érdemes áttérni a tanulmány másik rétegére, amely elsősorban nyelvművelési, és ahogy a cikk is mutatja, érzelmi kérdés. A nyelv élete változó folyamat, amelyet számos tényező befolyásol, egyes korokban vagy némely területen. Ezek lehetnek „erőteljesen” külső beavatkozások is; csak néhány példát említve: gyarmatosításkor a nyelváltás; többnyelvű közegben a törvényrendeletek; a különböző célú

nyelvújító mozgalmak; a helyesírási szabályok stb. Az azonban megállapítható, hogy a nyelv használatában él, működik, változik, „lélegzik”. A szaknyelvek életéről mindezek szintén elmondhatók. Mivel ezeknek azonban „sajátos” igényeknek kell megfelelniük a „nőj, amerre akarsz vadrózsálát” sok esetben nem megengedhető. A szaknyelveket így gyakrabban érik „külső hatások, beavatkozások”. Ez megfigyelhető a magyar orvosi nyelv korai szakaszában és ma is. Ez történik, amikor Mélius Juhász Péter magyar megnevezésekkel, de görög és latin megfelelőikkal rendszerezve teszi közzé a *Herbáriumban* (1578) az egyes gyógynövények jellemzőit, hasznait; amikor Váradi Lencsés György *Ars medicájában* (1577 k.) magyar népi megnevezéseket emel be a latin, görög szakszavak mellé vagy helyett nagy ívű munkájába; vagy amikor Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporisában* (1690) kifejezetten megcélozza a magyar nép széles rétegét (az olvasni nem tudót is) és bátran magyarít. Az orvosi nyelv magyarrá tételében (a kezdeti szakaszban) nem elsősorban a szaknyelvi cél lebeg, hanem a nem szakértők gyógyító tudásba való bevonása. Ezért nem is meglepő, hogy a magyarrá tételben nagyban támaszkodnak a népnyelvben élő kifejezésekre, megnevezésekre. Ennek a nemes célnak hatalmas eredménye, hogy megszületik a népnyelv és a szaknyelv ötvözéséből a magyar orvosi nyelv, amelyet a későbbi évszázadok ezekből a gyökerekből táplálkozva növelnek, ápolnak. A magyar orvosi nyelvet az egyes korokban az adott társadalmi-kulturális közegtől függően más-más tényezők és nyelvek befolyásolják; például görög, latin, német és manapság az angol. Ez utóbbinak egyik jellegzetessége a betűszók terem-

tése és burjánzása. A magyar és a nemzetközi orvosi nyelvnek mindenképpen visszajelzést kell adnia arról, ha ezek használata érthetlenséget, félreértést okoz. „Kiírtásuk” vagy a bevált használatuk magyarítása azonban nem javasolt. A betűszók megfelelő mértékű és egyértelmű használata segíti a szakmai nyelvhasználatot. Ez köszönhető szinte jelképszerű jellegüknek is, amellyel például az MTA az ELTE és további betűszók képesek előhívni mindazt, amely ezen betűszavak mögött van. Véleményem szerint (pontosan ennek a „jelképes” jellegnek köszönhetően) a nemzetközi gyakorlatban is ezeknek a rövidítéseknek kellene élnie a magyar intézmények megnevezésében. Az orvosi nyelvre fordítva tehát az angoltól jövő betűszók „kipusztítást” nem tartom üdvözlendőnek. Amely azonban nem azt jelenti, hogy használatukat se szabályozzuk. Hogy a *keh/kehesség* kaphat-e BNO-kódot, arról az előttem lévő hozzászólásokhoz csatlakozva, csak annyit tudok mondani, hogy ez a szakmabeliek nélkül nehezen eldönthető. Másik kérdés, és a szakmai nyelvhasználat másik rétege, hogy az orvos a betegével való találkozásán használja-e a javasolt formát. Idősebbel talán könnyebben, mint fiatalabbal, de mindez mindig ott, abban a helyzetben dől el, annak függvényében, ahogy a gyógyító és a beteg közös viszonyában „a nyelv lélegzik” vagy éppen visszafojtja lélegzetét.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Kuna Ágnes 2014. „Húzza össze a görcs”, avagy a „Pickwick-szindróma szálljon rá!” A régi és a modern betegségek jellegzetességei. *Magyar Orvosi Nyelv* XIII/2: 91–94.

A test monológja

*Vagyok a test és vagyok minden
mi benne élhet: szellem és lélek,
a véres küzdelmek, a kibékülések,
a gondolat, a szó — Isten is megértsen.*

*Vagyok a test és benne Önmagam,
egyedura az Énnem, s hogy érdem
a fájdalom, miértet nem kérdelem,
vágyaim titkait fürkészi agyam.*

*Vagyok Önmagam örök rabszolgája,
világba kiáltom a fájdalmat, a gyönyört,
a lélek nem érti, kit önmaga meggyötört,
győz az akarat, önbecsülésem hű katonája.*

*Vagyok Én és benne a miértet,
testem csak híd, halandó összekötője
kezdetnek s végnek...*

Rajta egyszer átsétálok!

.
. .
.

*Nem a haláltól való félelem,
hanem a hozzá vezető út gyötrelme az,
mi tart örök rettegésben!*

Zöld Attila, belgyógyász